

módon hasonlít ahhoz a korábbi avantgardista törekvéshez, mely a lírai szépséget a valóságot elködösítő, megvetendő giccsnek (pl. Forbáth Imre első verseiben) tartotta. Ez a nézet abból a vulgáris forradalmiságból indult ki, hogy a rothadó kapitalizmus világát nem lehet szép költeménnyel ábrázolni. Ebben a korban Fábry a lírával szemben mindenekelőtt a politikai szándék, a „kiállítás” egyoldalú követelményét hangsúlyozza, mint pl. Lírikusok Szlovenszón c. esszéjében: „Kit nem döbbsent meg ez a kísérteties egyezés? Itt nálunk a Vozárit mellre ölelő Szalatnai, ott a Kosztolányit prezentáló Németh László?! Olyan döbbsentők, olyan sokat mondók, olyan egycélúak ezek az ijesztően egy nyelvjárású dokumentumok! A szándék — amí egyértelmű az írói bátorsággal, a korszerű szocialista vállalással és kiállással — nemcsak Magyarországon, de a legradikálisabb magyar szellemterületen, Szlovenszón is elveszett. Elveszett, mert tudatosan elvesztették.”

1936-tól kezdve Fábry kisebb írásai a népfrontot hirdető Magyar Napban, terjedelmesebb esszéi pedig továbbra is az erdélyi Korunkban jelennek meg. Ekkor alakul ki műveiben következetes, európai jelentőségű antifaszizmusa mellett „vox humanájá”-nak máig élő erkölcsi tartalma: már nem szektásan értelmezett szocialista humanizmusa. A népfrontorkorszakban írt kritikáinak hangja megértőbb, körültekintőbb, irodalomszemlélete fokozatosan eljut mai szintéziséhez. Túl-

zás lenne azonban azt állítani, hogy megszabadul minden hibájától: máig is gyakran kísért pl. ítéleteinek szubjektívizmusa s az összefüggésekből kiragadó idéző módszere, melyek kiváló alkotásai mellett előfordulnak pályája valamennyi szakaszában. A kiragadott idézetek kedvelése összefügg expresszionista, gondolatokat kiemelő, axiómákat fogalmazó stílusával, ami esszéiben gyakran rendkívül tömör és találó megfogalmazást eredményez, néha azonban többé vagy kevésbé ellentmondásba kerül a bírált mű egészével.

A második fejezetben közölt, a felszabadulás után szerzett tanulmányok és újságcikkek egy véglegesen kialakult, kiváló esztétikai ízlésről és szocialista humanista erkölcsi magatartásról tanúskodnak. A Szentiváni Kúria és a Forbáth Imre költészete c. esszék a maguk nemében egyedülállóak, irodalmunkban még felülmúlhatatlan jelentőségűek. Összegezésként azt kell megállapítanunk, hogy a *Kúria*, *kvaterka*, *kultúra* igen értékes hozzájárulás a csehszlovákiai magyar művelődés történetéhez, fontos adalékokat jelent az egyetemes magyar irodalom számára is, s mindenekelőtt hozzásegít egy olyan esszéírónk és kritikuskunk életművének megismeréséhez, akinek külön fejezetet kellene szentelni mind a magyar, mind a csehszlovákiai irodalom történetében.

(Megjelent a magyar–csehszlovák közös könyvkiadás keretében. Bratislava, 1964.)

SZALAI IMRE

Kortárs, 1929–1931

Radnóti Miklós emlékezete nyomán jutottam el a Kortárs küszöbéig, s egy keskeny résnyire rányitottam az ajtót a szerkesztőségi asztal fölött összehajló fejekre.* Most szélesebbre tárom, kerüljünk beljebb a Horthy-korszakban megjelent baloldali folyóirat műhelyébe. Harmincöt év múlt el a lap alapítása óta, sántikáló emlékezősemet a folyóirat lelkes és szorgalmas adminisztratív szerkesztője, Vajda János hozzám intézett leveleinek mankójára támaszkodva segítem itt-ott élénkebb mozgásra. A visszapillantás gyakorta megszépít, itt oktalan volna efféle kozmetika, hiszen a folyóirat megjelenésének, életének szépségét nem eredményeiben, hanem küzdelmeiben találom. A küzdelem pedig tudvalevően ráncokat vés minden ábrázatra.

Ha hagyományt és örökséget keresnénk, a *Kortárs* annyiban mindenesetre elődje a *Tiszatáj*-nak, hogy az első irodalmi újság volt Magyarországon, mely rotációs formában jelent meg. E kétes értékű elsőség közvetlen eredménye volt, hogy az olvasók eleve bizonyos tartózkodással vették kezükbe a lapot, s önkéntelen társították azzal a gondolattal, hogy a lapban közölt írásművek még csak külsőségekben sem iparkodnak kacérkodni az örökléttel.

* *Tiszatáj*, 1964. nov. sz.

Mi készítette a lap szerkesztőit, hogy összefogjanak, folyóiratot adjanak ki, bukdácsoljanak a lapfönntartás le-föl menő akadályai, örömei között? Hiszen mind-egyik talált már szócsovet írásainak megjelentetésére, s ha kapott is talán némi helyet a kifejezés, a közlés biztosításának óhaja, emléküket és az igazságot sérte-ném, ha ennek lényeges szerepet tulajdonítanék. Lelkiismereti elkötelezettség, a szeretet és haladás ápolása, s az összekuszálódott társadalmi állapotok között az ifjúságnak remény nyújtása — ezek a célkitűzések vezették a fiatal kortársi útkere-sőket a lap alapításának és életben tartásának küzdelmeiben.

Hadd mutassam be őket: (de már korán bevégzett életük és életművük későbbi adatainak előlegezésével):

F o r g á c s A n t a l 1910-ben született, Bicskén. Versei, kritikái a *Társadalmi Szem-lében*, a *Korunkban*, a *Jóság* című antológiában, az *Est*-lapok 1938. évi Hármas-könyvében, majd a párizsi *Üzenetben* jelentek meg. Az „1928” című folyóirat egyik szerkesztője volt. Kiadott kötetei: *Fanyar idő* (versek, 1933), *Hűvös magány* (versek, 1936), *Időm törvénye szerint* (versek, 1938). 1932-ben letartóztatták, ez nem törte még, csak még keserűbbé vált. 1938-ban emigrált, 1940–1941-ben Clermont-Ferrand-ban tengette életét. Versei híven tükrözték egyéniségét, fanyar volt és magányos, a ridegségig zárkózott. Pedig nem volt hidegszívú. Ridegsége és hetykesége csak fitogtatott volt, védekezés, és nem fölényesség. Ritkán nyílt meg, ilyenkor csupa tűz volt, csupa lendület. Utoljára Kárpáti Aurélnál találkoztam vele az *Est*-lapok szerkesztőségében. Kárpáti akkoriban a Magyarország lapjain sorozatosan közölt életrajzi kisregényeket, s az 1935. évi karácsonyi és újévi héten át Bozzai Pálról, az 1848-as szabadságharc honvéd költőjéről szóló kisregényemet, s utána Forgács-nak Rimbaud-ról szóló kisregényét közölte folytatólagosan. Forgács élvezettel dol-gozott a kalandos életű francia poéta regényén, s talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy ez volt életének utolsó zavartalan szépirodalmi munkája. A szerkesztőségi munkában általában csak a beérkezett versekről volt véleménye, egyébként csak akkor szólalt föl, ha valamilyen gyalázatos politikai esemény készítette kifakadásra.

L a k a t o s P é t e r P á l 1898-ban, Kővágóórsön született, a Balaton mellett. Első versei a *Nyugatban* jelentek meg, 1922-ben, majd a *Magyar Írásban*, a *Népszavá-ban*, a *Korunkban*, az *Új Magyar Földben*, *Új Kultúrában*, *Hídban*, a *Jóság* anto-lógiában találjuk meg verseit s egyéb írásait. Szívvel-lélekkel vallott kommunista meggyőződéséért éveket töltött Horthy börtöneiben. A fölszabadulás után boldo-gan látott neki az újjáépítés munkájának, szűkebb hazája környékén a párt meg-szervezésének, a földosztás teendőinek. De már nem sokáig. Néhány év alatt telje-sen összetört. Törődöttsége, sokasodó és elhatalmasodó betegségei magányosságra, hallgatásra kényszerítették. Életének utolsó pár éve már csak szellemi és testi vegetálás volt. S a valaha oly bátor, elferdült gerincét feledtető módon gerinces, gladiatori keménységgel küzdő férfit magához húzta a matrác sír, s ha nagynéha kitépte magát belőle, azt jobb volt régi híveinek nem látni. Megbízatását, József Attiláról szóló könyvét sem volt már képes befejezni. A Kortárs-időben még ereje teljében volt, de a szerkesztőség munkájában csak ímmel-ámmal vett részt.

R a d n ó t i M i k l ó s t immár nem kell ebben az országban bemutatni. A szer-kesztőségi megbeszéléseken tevékenyen és élénken részt vett, a képzőművészeti tárgyú döntésekben csak ő volt támogatóm.

T a m á s s i G y ö r g y Budapesten született, 1910-ben. 1927-ben az irodalmi tanulmányi verseny első díját nyerte. Az „1928” című folyóirat szerkesztője volt. Később a *Korunk*, a *Gondolat* és a *Szociálistizmus* lapjain jelentek meg szociológiai tanulmányai. A *Jóság* című antológiának egyik munkatársa volt. Megjelent köte-tai: *Áhítat* (versek, 1930), *A totális állam* (tanulmány, 1937). Ügyvédi diplomáját kitüntetéssel szerezte meg, 1939-ben (!) Elete utolsó éveiben a tömegek szerepét kutatta a politikai mozgalmakban, ily tárgyú, kötetnyi kézírata a háború idejében elégett. A Horthy-pribékek munkatáborba terelték, s előbb Szlovákiában, majd Harkán raboskodott. Ha szabad férfiről ezt mondani: bájos volt, mint egy kislíú, s amellet eszes, mint egy élemedett korú bölcs. A szerkesztőségi munkában ő mondta ki az első és az utolsó szót.

V a j d a J á n o s 1907-ben született, Budapesten. Versei, novellái, kritikái írásai jelentek meg a *Magyar Írásban*, a *Munkában*, a *Mában*, a *Jóság* antológiában. A Kortárs megszűnése után a francia *Monde*-nak budapesti levelezője lett. 1942-ben munkatáborba vitték, előbb Nagykátára, azután Erdélybe, Dédabisztrára. 1943 karácsonyára néhány napos szabadságot kapott, akkor beszéltem vele utoljára.

További sorsáról már csak a felszabadulás után, Panni húga leveléből értesültem. Áldott jó lélek volt, hallatlanul olvasott, rendkívül lelkiismeretes és buzgó, néha túlbuzgó és lelkes. S bár mindenki szerette, ez a túlbuzgósága és lelkes „tap-sikalása” néha idegesítette a szerkesztőség többi, kevésbé „hivatalnok” tagjait.

A szerkesztés! Nem a geometriai szabályok biztos rendje szerint való mes-terkedés. Néha ömlik a kézirat, mint zivataros eső zúdul a szerkesztő asztalára, csak győzni kell olvasni, értékelni, megillető helyére besorolni. Néha szárazság van, hallgatnak a múzsák és kegyeltjeik — ez a ritkább eset —, de a szárazabb műfajok kedvelői sem lépnek ki a hallgatás rejtekeiből. S az, amit a lélek széperzéke kíván, s az, amit a céltudatos terv előírányoz, vajon megegyezik-e azzal, amit a véletlen esetlegesség szele a szerkesztőség asztalára sodor? Aki pedig csakis azzal az anyaggal operálhat mindenkor, amely pillanatnyilag rendelkezésére áll. Íme, már az első szám megjelenése előtt, 1929 novemberében így ír Vajda:

„Utolsó találkozásunk óta nagyot fejlődött a lap ügye, s most mégis az a hely-zet, hogy anyag hiánya miatt nem lehet nyomdába. Versekkel, versekkel és ver-sekkel el volnánk látva, de végre is ezekkel nem lehet megtölteni egy lapot. Pláne egy olyan komoly és harcos lapot, amilyen a mienk lesz. Tehát cikk kellene, teore-tikus írás kellene.” S a továbbiakban sürgeti az ígért cikket. Mindenkit mindenkor sürgetett, a kritikust, az író, a nyomdai szedőt.

S az érem másik oldala: a sértődések. Ezeket a szerkesztőnek tapintatos gyön-gédséggel, vagy rafinált vívőtechnikával kell leszerelni. Lám csak, magam is nyil-ván méltatlankodtam cikkem miatt, amely kimaradt az első számból. Mire Tamási kedves magyarázó és eszesztelő sorokat küldött:

„Ön még nem vett részt egy lap nyomdai összeállításában, és így nem tudja, hogy ilyesmi bizony gyakran előfordulhat. Aminthogy nem az Ön cikke az egyedüli, amelyik — sajnos — kimaradt. Ez sokban a lap tartalmának rovására ment.”

No, később aztán részt vettem és megtudtam. S megtanultam, hogy e fiatalok nem álmodozhattak lapjuk összefűzött példányainak vánkosára hajtott fejjel a szépség istennőjéről, mint tán egyebütt és máskor ifjú irodalmárok tehettek. Néha szomorúan, sokszor szorongva, gyakran riadozva és nemegyszer fölháborodva re-gisztráltunk tényeket, eseményeket, csak sejtve még a szörnyűségeket, amelyek felé a világ haladt. Pedig eleinte a „nemzet védelmezői”, s a „hazafias felbuzdulás” későbbi aktivistái látszólagos nemtörődomséggel tekintettek el munkánk fölött, s a nagyközönségnek csak csekély hányada figyelte aktív törődéssel. A kettő össze-függött, s előbb-utóbb a biztosan várható ellehetetlenüléshez vezetett. Sok vihart nem kavartunk, a szellemi és erkölcsi értékek oly alacsony szinten álltak, hogy amit s ahogy előadtunk, nem keltett sziklarengető visszhangot. Ha kevésbé lettünk volna moralisták, nyilván több előfizető értelmiségiről számolhatnák most be, s nyilván nemcsak egyetlen munkásolvasónkról volna tudomásom, aki kivágta és összegyűjtögte cikkeinket. Fölfelé törtünk, ahelyett, hogy minden erőnkkel előre-törtünk volna.

Ez a kissé konciliáns, s némileg tartózkodó álláspont innen is, túlról is félre-értésre adott okot. Nem volt elég, jobbfelé, a fiatalokat ösztökélve a „feltámadást” remélni és sürgetni, követelni a helytállást a „rémekkel és veszélyekkel szemben”, ujjongani a győzelem biztos hiedelmében és hirdetésében a konzervatív aggastyá-nok „béka-egér” harcán — s kevés volt, balfelé, hangoztatni, hogy Magyarországon csak „egyféle szabadság van: a kizsákmányolás szabadsága”, elégtelen volt szinte minden cikkben és kritikában a „zátonyra jutott” polgárságot és polgári gondolatot kipellengérezni, és harsonázni, hogy „az új magyar költő lelke mélyén ott él a forradalom” —, mindez kevés volt, s az 1930 áprilisi számban indítatva éreztük magunkat a „pro domo” keretében kinyilvánítani, hogy a lap „világszemléleté-nek a szocializmust vallja”.

Meggyőződésünkben, egyenként mérve, nem nagy távolságok voltak közöttünk, a lapszerkesztőség pillérei között, véleményeltéréseinket jórészt alkati sajátosságok, pszichológiai adottságok idézték elő — kezdve Lakatos harcos, heves lobbanékonyságá-tól a magam kissé passzív, lefojtott szenvedélyességén keresztül Tamási hűvös, jogászi érvelésű álláspontjáig, amit a lap legális megjelenésének, fönntartásának igyekezete is indokolt. Összegezve azonban, Lakatos és Tamási között már elég nagy feszítávú ív magaslott fölöttünk.

Számon tartottuk az ifjúság minden mozgalmát, mert csak a fiataloktól vár-hattuk a társadalom megújulását, s az egészséges magyar élet kialakítását. Ünne-peltük az országos Ady-emléknapot, a felvidéki „Sarlós”-mozgalmat, az Új Magyar

Föld kiadványait, és rendkívüli jelentőséget tulajdonítottunk a P. T. O. E. (Pénzügyi Tisztviselők Országos Egylete) vitaestjének, amely a haladó szellemű fiatalság első nagy megmozdulása és összefogása volt. Megszületett az Ifjúsági Parlament, a haladó ifjúsági egyletek szövetsége, amelyben részt vettek a Vajda János Társaság, a szocialisták, a demokraták, és feministák ifjúsági csoportja, továbbá a Bartha Miklós Társaság, amely akkor még okkal-joggal csatlakozhatott a haladás mozgalmához, amelyhez később lényegesen kevesebb illetékességgel közeledhetett.

A magyar irodalmat kellő megvilágításba igyekeztünk helyezni mind a magyar, mind a külföldi kiadványokhoz fűzött dolgozatainkban, az eráris, konzervatív irodalomtörténet és kritika torzképeinek leleplezésével.

Nem a politikai és irodalompolitikai küzdelmek emésztették föl a lap szerkesztőinek erejét, hanem az anyagi nehézségek. Már a kezdet kezdetén, 1930. január 20-án kelt gyűjtőív és megbízólevél árulkodik a lap anyagi nehézségeiről. A szerkesztők és a lap munkatársai is beálltak, kénytelen s nem is kellett az előfizetők gyűjtőinek táborába. Sajnos, nem érdemleges és a gazdasági bukást elhárító eredménnyel.

A hírverés volt főcélja, de dokumentációs szándék is megnyilatkozott abban, hogy az akkori Andrássy úti (Népköztársaság útja) „Mentor” könyvkereskedés és könyvkiadó kirakatában „Kortárs”-kiállítást rendeztünk. A Kortárs addig megjelent példányai, a képzőművész munkatársak grafikái, s legfőbb díszként Scheiber Hugó festőművész számunkra készített eredeti rajza díszítette a kirakatot.

Szerkesztői megbeszéléseinket egyszer-másszor valamelyőnk lakásán, egy vagy talán két ízben egy társadalmi egyesület klubhelyiségében, de legtöbbször a „Japán” kávéházban tartottuk. Ide invitál Vajda néhány, számomra küldött cédulája, névjegye, az egyik levél az elmaradhatatlan cikksürgetéssel. A Japán volt a legkedveltebb találkozóhely. Itt kerestek föl munkatársaink is, akiknek írásai helyet kaptak lapunk hasábjain, s akiknek nevei között megtaláljuk Berda József, Erg Ágoston, József Attila, Dán György, Mária Béla, Moussong Piroska, Zelk Zoltán nevét. József Attila eleinte csak odavetődött hozzánk, azután gyakran ott is maradt körünkben. Ennek értékes eredménye volt a Kortárs 1930. augusztusi számában megjelent kritikája, Hankiss és Juhász francia nyelven megjelent, a magyar irodalomról szóló „panorámának” kritikája. Éppoly kérlelhetetlen volt ebben is, mint Babitsnak „Az istenek halnak, az ember él” című verskötetéről írt „tárgyi kritikái”

TÁRGYI KRITIKAI TANULMÁNY BABITS MIHÁLY VERSESKÖTETÉRŐL

*Halai Imolának,
szentül.*

Pest, 1930. jan.

AZ IRÓ KIADÁSA

József Attila

tanulmányában. Velem végeérhetetlen esztétikai vitákba keveredett, s amit nekem, koromnál fogva, akkor még bővebben volt módom megismerni az esztétikai irodalomból, azt ő elképesztő intuícióval pótolta. Nemegyszer éjjel egy órakeresem átalotta, hogy hazakísérjen a Japánból közeli, Teréz körúti lakásomig, s még a kapunál is bekiáltozott utánam, amíg a kapu be nem csukódott mögöttem. Nem bírta elviselni, hogy a vitában ne neki legyen igaza, s így az övé volt mindig az utolsó szó, főleg, ha maga is érezte, hogy ellentmondásokba keveredett. A későbbi években

példátlan szorgalommal merült el esztétikai stúdiumaiba, s maga is — marxista jellegű — esztétikai könyv írásába kezdett. Nem tudom, megtartotta-e azt az elvét, hogy a könyv nem lehet magántulajdon, mert az közkinccs, de ha abban az időben valakinek könyvet adott, meg kellett ígéرنie, hogy nem tartja meg, hanem továbbadja. Ezért különös megbecsülést jelentett, ha dedikált könyvet ajándékozott.

1930 végén Párizsba emigráltam, s már nem osztoztam társaim sorsában, amelyről Vajdának utánam küldött leveléből értesültem, hogy a Kortárs szerkesztése már nem a régi gárda kezében van. A lap két utolsó számának kanyargós iránya is eléggé árulkodik erről.

Reménytelen korszakokban rendszeresen megnó a politikamentes esztétizmus, a mi Kortársunknál — ha viszonylag s bizonyos szempontokból. tartózkodó volt is — nyoma sem volt ilyesféle áramlatnak. A mi szerkesztőségi asztalunk fölött átforrósodott az atmoszféra, s a korszellem szegénysége és felelősségvállalás küldetésének gazdagsága szikrázva ütközött össze fiatal társaim megbeszélésének harci zajában. S ha a toll tud is kemény lenni, mégis csak hajlékony — s elnézem a Kortárs címkéjét, amelyet a Kortárs kiadványai részére készítettem: igen, a betűket nem könnyű kézzel írni, hanem nekifeszülten vésní kellett.

Hanem azért volt ott persze vidámság, zenebona és hahotázás is a szerkesztőségi asztal mellett, hiszen, akik körülülték, olyan fiatalok voltak. Hallom Tamási bájos kölyökvihogását, Radnóti kamaszos heherészését, Lakatos mosolytalan nevetését, Forgács dörmögő röhhentéseit és Vajdá önfeledt pukkadozását. S hogy most visszaemlékszem, rádöbbenek: csupa gyerekkacagás volt ez — olyan ártatlannak voltak!

Forgácsot Grenoble-ban érte utol a gyilkosnép., 1944 márciusában. Onnan Drancyba, a hírhedt gyűjtőtáborba vitték, majd tovább Németországba, ahol nyoma veszett...

Lakatos 1959-ben hunyta le szemét Balaton menti szülőföldjén, a börtönben töltött évek és méltánytalan mellőzések csapásainak sebeivel, hosszadalmas és fájdalmas szenvedés után...

Radnóti kálváriája Győr mellett ért véget, iszonyatos kínzások számos stációját túlélve, egy tarkólövés nyomán, amelyet pár órával előbb írt versében megjósolt...

Tamási munkatáborban legyengült testét 1944-ben a harkai munkásszázad megpróbáltatásai során egy jelentéktelennek látszó toroktályog fertőzése döntötte sírba...

Vajda az ausztriai Siegesdorfbán szenvedett ki, testi és lelki ellenállásra már képtelen, egy szívroham következtében. Magányos sírjára bajtársai fejfát is készítették, de nevét a gyilkosok a fejfára nem engedték felírni...

Harmincöt év múlt el a Kortárs alapítása óta, harmincöt éves voltam akkor. Különös és hálára kötelező kegye a sorsnak, hogy Vajda és a többiek nevét e lapokra följegyezhettem.